

Milda PAULIKAITĖ

Kauno technologijos universitetas

Malonumo tironija: determinizmo įtaka etinėms S. Freudo psichoanalizės prielaidoms

Straipsnyje tiriamos etinės S. Freudo psichoanalizės teorijos prielaidos. Aptariama pagrindinio Freudo psichoanalizės teorijos determinizmo principo įtaka psichoanalitinio gydymo metodikai ir psichoanalizės teorijos metodologijai. Aprašomos pagrindinės filosofinės etikos teorijos kategorijos – nulemta ir laisva valios determinacija, pristatoma I. Kanto pozicija moralės metafizikos klausimais. Pagrindiniai Freudo etikos teiginiai vertinami klasikinio moralinio diskurso kontekste.

Ethical assumptions of S. Freud's theory of psychoanalysis are investigated in the article. Influence of determinism, which is the main principle of Freud's psychoanalysis, on the technique of psychoanalytic therapy and the methodology of his theory is discussed. Basic categories of philosophical ethics – conditioned and free determination of will – are described; Kant's position in discussion of moral metaphysics is presented. Major claims of Freud's ethics are evaluated in the perspective of classical moral discourse.

Įvadas

S. Freudas buvo praktikuojantis gydytojas psichoterapeutas, didelę savo laiko dalį jis praleido konsultuodamas pacientus. Klausydamasis jų pasakojimų kaupė medžiagą, analizavo per konsultacijas gautus faktus, ieškojo dėsningumą, galinčių paaiškinti žmogaus psichikos ir jos sutrikimų prigimtį. Šių tyrinėjimų tikslas buvo išskirtinai praktinis, tyrimų rezultatų reikėjo ligoniams gydyti. Daugelyje Freudo darbų galima rasti atvirų pripažinimų, kad juose nagrinėjamos problemos formuluojamos paties tyrinėjimo metu, siūlomas sprendimas yra naujausių jo tyrimų rezultatas, kurį gali pakeisti ar net paneigti kitos, tolesnės studijos¹. Kiekvienas naujas Freudo veikalas – tai nueito kelio apžvalga ir atsargus žvilgsnis į ateitį. Aiškindamas atrastas psichikos struktūras mokslininkas vengė platesnių apibendrinimų, kurie, nutoldami nuo praktinių eksperimentų ir jų rezultatų, sudarytų pavojų psichoanalitine patirtimi grindžiamam patikimumui. Freudas ne kartą pabrėžė, kad psichoanalizė yra visų pirma veiksmingo gydymo metodas. Tačiau nuėjusi ilgą ieškojimų ir savęs pačios apmąstymų kelią, psichoanalizė tokia, kokią ją matome, vis dėlto nėra vien tik praktinis gydymo metodas. Ir tokia ji nebuvo nuo pat pradžių. Freudo psichoanalizė – žmogaus prigimtį aiškinanti teorija, kaip tik iš šios metafizinės savo šerdies ji ir semia savo praktinį veiksmingumą². Branginant didžiuosius Freudo atradimus ir gerbiant nepaprastus psichoanalizės laimėjimus gydymo praktikoje, visgi dera ją nagrinėti

ir vertinti kaip žmogaus prigimtį aiškinančią teoriją. Su savo teiginiais psichoanalizė įsiterpia į diskusiją, kuri savo turiniu bei pobūdžiu yra filosofinė ir pasaulėžiūrinė.

Šiame straipsnyje į Freudo psichoanalizę žvelgiama kaip tik šiuo aspektu: dėmesys telkiamas į tuos jos elementus, kurie peržengia praktinio gydymo metodiką ir konstituuoja filosofinę pasaulėžiūrą. Tyrimo objektas – metafiziniai Freudo psichoanalizės teiginiai, analizuojamos etinės jo teorijos prielaidos. Atskleidžiama, kad Freudo psichoanalitinis žmogaus psichikos struktūrų ir joje vykstančių procesų aiškinimas savo pobūdžiu yra metafizinis, o turiniu – žmogaus elgesį eksplikuojanti teorija turinti visus paradigminei etinei teorijai būdingus atributus. Straipsnio tikslas – parodyti pagrindinio Freudo psichoanalizės principo – determinizmo – įtaką Freudo konstruojamai etinei teorijai ir įvertinti ją klasikinio moralinio diskurso kontekste. Straipsnio tikslo siekiama sprendžiant tokius analizės uždavinius: 1) aptariant determinizmo prielaidą ir jos įtaką psichoanalitinio gydymo metodikai bei psichoanalizės teorijos metodologijai; 2) išskiriant ir aprašant pagrindines filosofinės etikos kategorijas Freudo psichoanalizės teorijoje; 3) pristatant klasikinio moralinio diskurso įrankius filosofinės etikos problemoms spręsti – nulemtos ir laisvos valios determinacijos sąvokas; 4) aptariant I. Kanto poziciją moralės metafizikos klausimais; 5) etines Freudo psichoanalizės prielaidas vertinant klasikinio moralinio diskurso kontekste.

Tyrime naudojami metodai: nagrinėjamų autorių tekstuose filosofinių prielaidų ir argumentų ieškoma naudojant diskursyvinę analizę; pozicijos aptariamoms hermeneutiškai jas interpretuojant; Freudo etinė teorija vertinama lyginant ją su klasikiniiais moralės filosofijos argumentais, į pagalbą pasitelkiant komparatyvistinę skirtingų moralės filosofijos pozicijų analizę; laisvės fenomeno patirtis tirama vadovaujantis fenomenologine deskripcija.

Determinizmas kaip pagrindinis Freudo psichoanalizės principas

Psichoanalizės teorija pagrįsta dviem prielaidomis. Pirmoji ir svarbiausioji, kurią Freudas ne kartą vadina pagrindine psichoanalizės taisykle, – tai tvirtas įsitikinimas, kad *visi* be išimties žmogaus poelgiai turi savo priežastis ir yra griežtai determinuoti³. Antroji prielaida – žmogaus psichikos dalijimas į dvi sritis: sąšmonės (nesąmoningąją) ir sąmonės (sąmoningumo, sąmoningąją)⁴. Abi šios prielaidos susijusios. Dvasinių procesų determinacija atrandama tiriant sąšmonės ir sąmonės konfliktą. Šio konflikto nulemti žmogaus psichinio gyvenimo sutrikimai išduoda ir pačios sąšmonės egzistavimą, ir motyvus, kuriais ji vadovaujasi siekdama savo tikslų. Taigi determinizmas atrandamas kaip tarp sąšmonės ir sąmonės tvyrančios įtampos išraiška. Kita vertus, pačios sąšmonės ir sąmonės perskyros nebūtų galima suprasti be determinizmo. Jis yra vienintelis būdas aprašyti žmogaus psichikoje vykstančius procesus. Tad nagrinėjant determinizmą tenka kalbėti ir apie sąšmonės bei sąmonės perskyrą.

Determinizmą kaip pagrindinį žmogaus psichikos reiškinius aiškinantį principą Freudas pristato „Kasdienio gyvenimo psychopatologijos“ paskutiniame skyriuje, kuris apibendrina detalią įvairių kasdienio gyvenimo reiškinių analizę. Šioje knygoje Freudas analizuoja psichinių funkcijų sutrikimus: atskirų gimtosios kalbos frazių, tikrinių vardų,

kitų kalbų žodžių pamiršimą; kalbėjimo, skaitymo, rašymo klaidas; tarsi netyčia, atsitiktinai atliekamus veiksmus. Tokių „netyčia“ atliktų veiksmų, taip pat įvairiausių smulkių klaidelių ar pamiršimų kupinas kasdienis mūsų gyvenimas. Tvirtai įsitikinęs griežta visų psichinių procesų determinacija Freudas atsitiktinumu netiki, todėl atkakliai ieško kiekvieno tokio įvykio priežasčių. Jeigu jų nematyti paviršiniame sąmonės sluoksnyje, tada Freudas ieško jų psichikos gelmėse. Pasak jo, jei sąmonė nelemia kokio nors žmogaus veiksmo, pasinaudodama proga žmogaus valią „uzurpuoja“ sąmonę ir nukreipia ją į savus tikslus. Sąmonės motyvai žmogui nežinomi, jie paslėpti ir į sąmonės šviesą neiškyla, tad žmogui atrodo, kad jis tokį sąmonės nulemtą veiksmą atlieka be jokio motyvo ar priežasties, tarsi šiaip sau, atsitiktinai. Jei tai veiksmas, turintis kokių nors nemalonių padarinių, tuomet teisinamasi, esą jis atliekamas „netyčia“. Tuo tarpu Freudas pažymi, kad dažnai dėl tokių atsitiktinai atliktų veiksmų ar prasitartų žodžių jaučiama gėda, kurios juk nebūtų, jeigu veiksmas iš tiesų būtų atliktas be sąmoningo tikslo ir tikslingai į jį nukreiptos valios. Freudu nuomone, toks jausmas yra aiškus ženklas, jog žmogus kažkuria savo psichikos dalimi nujaučia, kad tai, ką jis padarė, padarė savo valia⁵.

Determinizmo principas – pagrindinis metodologinis psichoanalizės principas. Jis yra svarbiausia taip pat ir praktinio psichoanalitinio gydymo galimybės sąlyga. Matydamas žmogų, kurio psichikos funkcijos sutrikusios arba jam pasireiškia kokie nors nervų ligos simptomai, psichoanalitikas ieško ligą sukėlusių priežasčių, įvairiais sutrikimais pasireiškiančių dažniausiai slaptų sąmonės motyvų. Čia jis vadovaujasi tokia pačia prielaida, kaip ir bet koks kitas gydytojas, gydantis negaluojančią žmogaus organizmą: jei yra liga, turi būti ir ją sukėlusios priežastis. Jei gydytojas šia prielaida nesivadovautų ir manytų, jog kai kurie ligos simptomai gali būti kilę tiesiog „šiaip sau“, „atsitiktinai“ ir be priežasties, tokiu atveju gydymas būtų neįmanomas. Psichoanalitinis gydymas yra sutrikimo priežasčių ieškojimas ir aiškinimas. Nuo kitų gydytojų psichoanalitikas skiriasi tuo, kad pirmieji ligų priežastis šalina įvairiais cheminiais preparatais, o šis ligonius gydo atskleidamas slaptąsias jų psichinių sutrikimų priežastis ir padėdamas ligoniams įsisąmoninti tuos sutrikimus sukėlusius poelgių motyvus.

Žmogaus organizmą gydantys gydytojai vadovojasi pagrindiniu bet kokio gamtamokslio principu – priežastingumo dėsnio: kiekvienas pasaulyje vykstantis reiškinys turi priežastį ir pats savo ruožtu lemia kitus reiškinius, būdamas jų poveikio priežastimi. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad psichoanalitikas perima gamtinio priežastingumo principą tuo pačiu gamtamokslio metodikos pagrindu ir ta pačia mokslinio pasaulio tyrinėjimo teise⁶. Tačiau akivaizdus esminis skirtumas: gydydami žmogaus organizmą, gydytojai gydo jo kūną, psichoanalitikas gydo tai, kas nuo kūno atskiriama kaip sąmonė⁷. O šioje srityje gamtinio priežastingumo principas jau nebeturi tokios akivaizdžios ar bent jau visų pripažįstamos legitimacijos. Be abejo, galima tarti, jog žmogaus sąmonė yra tokios pat prigimties, kaip ir žmogaus kūnas, ji tarsi „dvasinis žmogaus kūnas“ ir todėl pavaldi visiems kūnus valdantiems dėsniams. Tačiau minėtą teiginį pirmiausia būtina pagrįsti ir įrodyti. Tai, kas žmogaus kūną gydančioje medicinoje yra mokslinis dėsnis, kalbant apie žmogaus sąmonę jau yra metafizinis teiginys, kuriam reikia visiškai kito pagrindimo ir kitos legitimacijos.

Psichoanalizė tiria žmogaus veiklą, jo poelgius, jų priežastis, motyvus, taip pat ir pasekmes. Šią žmogaus gyvenimo sritį tyrinėja etika, ji priklauso filosofiniam diskursui. Tai gi psichoanalizės teoriją aiškinančią žmogaus veiksmų determinaciją dera traktuoti

kaip vieną iš daugelio žmogaus elgesį ir veiklą apibrėžiančių etinių teorijų⁸. O determinizmas, pagrindinis psichoanalizės principas, pasirodo besąs moralinis principas. Kad labiau atsiskleistų etinis Freudų psichoanalizės pobūdis, jos turinį reikia artikuliuoti etinėmis kategorijomis ir aptarti ją moralės filosofijos diskurso kontekste.

Pagrindinių filosofinės etikos kategorijų interpretacija Freudų psichoanalizės teorijoje

Freudų teorijoje griežtoji psichinių procesų determinacija priešpriešinama *atsitiktinumo* kategorijai. Freudų analizės tikslas yra parodyti, kad atsitiktinių – be konkretaus tikslo, be motyvo atliktų – veiksmų nėra. Paskutiniame „Kasdienio gyvenimo psichopatologijos“ skyriuje kalbėdamas apie determinizmą kaip apie pagrindinį žmogaus psichikos procesus valdantį dėsnį Freudas sulygina jį su *būtinybės* prievarta⁹. Freudas pažymi, jog kalbėdami apie labai reikšmingus pasirinkimus žmonės dažnai pripažįsta, kad sprendimą priėmė tarytum skatinami iš jų vidaus kylančios būtinybės – tarsi verčiami, negalėdami elgtis kitaip.

Tyrinėdamas slaptą žmogaus poelgių determinaciją Freudas dažnai dėsto apie žmogaus poelgių *prasmę* arba *reikšmę*. Dažniausiai šios kategorijos naudojamos aiškinant sapnų turinį. Nėra betikslų, nemotyvuotų žmogaus poelgių, nėra ir bereikšmių, beprasmių sapnų. Kiekvienas sapnas yra pasąmonės pranešimas. Kaip ir poelgio motyvas, jis paslėptas, užmaskuotas, bet visgi galimas atpažinti ir suprasti.

Pačios „reikšmės“ ir „prasmės“ kategorijos priklauso kitam semantiniam laukui, jos susijusios su *interpretacija*. Kai kurie Freudų kritikai, pripažindami pagrindinį psichoanalizės determinizmo principą moksliniu ir dėl tos priežasties visą psichoanalizės teoriją linkę gretinti su tiksliaisiais gamtos mokslais, teigia, kad šios sapnams aiškinti naudojamos kategorijos atskleidžia psichoanalizės teorijos ambivalentiškumą ir jos giminybę su humanitariniais mokslais¹⁰. Išties gamtamokslio *pažinimas* rūpinasi faktų tiesa, o humanitarinis *supratimas* – faktų reikšme ir prasme. Gamtamokslis pažįsta savo objektus, humanitariniai mokslai siekia juos *suprasti*, ne aiškinti, o interpretuoti¹¹. Visgi „reikšmė“, „prasmė“ ir „interpretacija“, – tokios, kaip šias sąvokas supranta ir vartoja Freudas, – iš esmės priklauso tokiai pačiai gamtamokslio aiškinimo prigimčiai kaip determinizmo aprašomos „priežasties“, „pasekmės“, „tikslas“ ir „motyvas“ kategorijos ir tuo esmingai skiriasi nuo humanistinės „interpretacijos“. Freudui nerūpi savaiminė sapno reikšmė ir prasmė. Suprasti sapną jam reiškia atskleisti tame sapne slypinčius pasąmonės troškimus ar žmogaus psichikos konfliktus, kitaip sakant, dabartinių poelgių ar psichikos sutrikimų priežastis¹². Freudą sapnai domina tik kaip dar viena psichoanalizės priemonė slaptiesiems pasąmonės motyvams ir tikslams išsiaiškinti – *išsiaiškinti* pačia tiksliausia ir griežčiausia gamtamokslio *aiškinimosi* prasme. Kai Freudas teigia, kad kiekvienas žmogaus poelgis turi savo reikšmę ir prasmę, iš tiesų jis turi omenyje, jog kiekvienas žmogaus poelgis turi tikslą arba motyvą, kitaip tariant, priežastį.

Taigi Freudų psichoanalizė skleidžiasi griežtos determinacijos ir atsitiktinumo, prievartinės būtinybės ir tikslo ar motyvo nebuvimo priešpriešų lauke. Kalbant apie etiką neįmanoma apeiti pačios svarbiausios, fundamentaliosios jos kategorijos – *laisvės*.

Laisvė – reikšmingiausiaji filosofinė būtinybės ar determinizmo priešybė. Laisvės sąvoka atveria naujus aptartų kategorijų tarpusavio santykių aspektus. Griežtos determinacijos priešybė Freudui analizėje yra atsitiktinumas. Griežtai determinuoto ir būtinumo nulemtos veiksmo priešybė etikoje yra laisvė. Ar galima laisvę tapatinti su atsitiktinumu?

Akivaizdu, jog Freudui laisvas poelgis ir atsitiktinis poelgis yra tas pat – poelgis be priežasties, be motyvo ir tikslo: „Kai sprendimai nereikšmingi, indiferentiški, tada norima patikinti, kad buvo galima pasielgti ir kitaip, kad pasielgta laisva, nemotyvuota valia.“¹³ Etikoje apie tokį poelgį kalbėti būtų labai sunku. Tiksliau, išvis neįmanoma. Valia kaip žmogaus gebėjimas veikti yra nukreipta į kažką kitą, kas nėra ji pati. Valios nukreiptumas yra jos tikslingumas, valia siekiama kokio nors tikslo. O siekiamas tikslas – tai veiksmo darymo priežastis. Taigi valios determinuotumas yra ne jos veikimo pobūdžio įvardijimas, o pačios valios prigimties atskleidimas. Negalima valios veiksmų skirti į determinuotus ir nederminuotus, nes nederminuotų veiksmų nėra. Jei nėra noro, nėra ir siekimo jį pasiekti, o tuomet nėra ir veiksmo. Šia prasme Freudas teisingai teigdamas, kad nėra veiksmo be tikslo ar motyvo.

Etika nesvarsto valios determinuotumo ar jos nederminuotumo. Poelgis be tikslo ar motyvo nėra „valingas“ poelgis, todėl tai nėra tas poelgis, kurį tyrinėja etika. Etikos tyrinėjimų objektas yra valios determinacija. Tačiau ji gali būti skirtinga. Kaip tik čia išskyla būtinybės ir laisvės priešprieša. Valia gali būti determinuota kokios nors būtinai ją lemiančios priežasties, kuri būtinai įsako savo pasekmę, arba valia gali būti determinuojama ar, kitaip sakant, determinuoti save neatsižvelgdama į jokus ją lemiančius veiksmus, nepriklausomai nuo jų, vien tik pati iš savęs ir savimi. Pirmoji determinacija etikoje vadinama nulemta, o antroji – laisva. Determinizmas kaip etikos principas suabsoliutina pirmąją poziciją: *kiekvienas* valios veiksmas yra nulemtas kokios nors priežasties, kuri skiriasi nuo pačios valios. Taigi determinizmas neigia laisvą valią, atmeta valios galimybę determinuoti pačią save savimi ir visuose valios veiksmuose ieško ją lėmusių priežasčių. Kaip tik taip Freudas supranta žmogaus psichiką: *kiekvienas* žmogaus poelgis yra nulemtas kokios nors priežasties, kuri skiriasi nuo galios, kurią determinuoja.

O vis dėlto kaip ten su tuo *atsitiktinumu*? Kadangi valia, ir veikdama laisvai, ir veikdama skatinama kokių nors priežasčių, veikia siekdama savo tikslų, tai jos poelgis negali būti atsitiktinis. Paprastai apie atsitiktinumą kalbame aiškindamiesi nuo mūsų nepriklausančius reiškinius, kurių priežastis mums nežinoma. Jei atsitiktinai susitinku gatvėje bičiulį, tai dar nereiškia, kad šis susitikimas neturi konkrečių priežasčių: juk aš einu savo tikslais, tikslingai pasirinkusi ėjimo kryptį, lygiai taip pat ir bičiulis siekdamas savo tikslų taip pat tikslingai pasirenka ėjimo kryptį. Mus suveda kaip tik mudviejų tikslingai pasirinktų kryptių artimumas. Tokiose situacijose įžvelgiamas atsitiktinumas yra greičiau nesuvoktas, nežinomas poelgio ar įvykio determinuotumas. Kai moksle konstatuojama, kad tarp reiškinių nestebimas koks nors priežastinis ryšys, tai nereiškia, kad jo ten iš viso nėra; dažniausiai tai reiškia tik tai, jog šiuo tyrimų etapu jo dar nematyti. Tą patį teigia ir Freudas: jei žmogus sako, kad koks nors jo veiksmas yra atsitiktinis, esą jis tai padarė be jokio tikslo ir priežasties, tai reiškia tik tai, jog žmogus nežino tikrojo savo poelgio motyvo, tikrojo tikslo, tikrosios priežasties, ir nežino todėl, kad šie slepiasi jo sąmonėje.

Apžvelgus šiuos pagrindinių etinės teorijos elementų atitikmenis Freudui psichoanalizės teorijoje galima imtis pagrindinio klausimo: jei Freudui psichoanalizė traktuotina kaip viena iš etinių koncepcijų, o jos pagrindinis determinizmo principas – kaip etinis dėsnis,

tai koks jų metafizinis turinys tuomet atsiskleidžia. Siekiant apsvarstyti šį klausimą reikia atsigręžti į filosofinę valios determinacijos problemos artikuliaciją. Bus remiamasi Kanto moralės filosofija. Mūsų tyrinėjimui ji vertinga ne tik tuo, kad pateikia preciziškiausią ir detaliausią valios determinacijos analizę visoje moralės filosofijos istorijoje, bet taip pat ir tuo, jog Kantas savo koncepciją aprašo nulemtu ir laisvo valios determinuotumo kategorijomis, determinizmą ir laisvės principą iškelia į patį savo filosofinio tyrimo ir egzistencinio rūpescio centrą.

Nulemta ir laisva valios determinacija Kanto etikoje

Apie laisvę negalima mąstyti niekaip kitaip, tik kaip apie tam tikrą veikimo būdą. Negalima suvokti laisvės kaip daiktavardžio, kaip laisvumo „substancijos“. Laisvę galima aptikti tik veikiant, ji savo prasmę turi tik kaip veikimo predikatas. Pačiame veiksmo galima išskirti apsisprendimą veikti, patį veikimą ir to veikimo rezultatą. Tarp žmogaus apsisprendimo ir poelgio, kaip to apsisprendimo pasekmės, yra priežastingumo santykis: apsisprendimas – poelgio priežastis, poelgis – tos priežasties pasekmė. Priežasties ir padarinio santykis Kanto filosofijoje yra viena iš dvylikos transcendentalaus subjekto kategorijų. Transcendentalų subjektą ir jo struktūrą Kantas nagrinėja „Grynojo proto kritikoje“, tyrinėjančioje mokslinį pažinimą. Laisvė yra etinė sąvoka ir kaip tokia nagrinėjama dorovės teorijoje. Tačiau Kanto filosofijoje teorinis ir praktinis protas labai glaudžiai susiję. Kaip Kantas sako, tai tas pats protas, skirtingas tik taikant. Todėl Kanto filosofijoje priežastingumas priklauso ir teoriniam, ir praktiniam diskursams.

Teorinis protas tyrinėja gamtinių priežastingumą. Kantas jį formuluoja taip: „Visi kitiškai vyksta pagal priežasties ir padarinio ryšio dėsnį.“¹⁴ Tai būtinas ir visuotinis reiškinių pasaulio dėsnis, nepripažįstantis jokių kitų galimybių. Kadangi jis yra reiškinių pasaulio dėsnis, tai laikas – būtina jo galiojimo sąlyga. Jei priežastis, kaip ir pasekmė, egzistuoja laike, o kaip egzistuojanti laike negali būti amžina, tai ji irgi yra atsiradusi, o atsiradimas, kaip bet koks kitimas, taip pat turi turėti savo priežastį. Taip atsiveria begalinė priežasčių eilė, kurios pradžia laike negalima, o kadangi reiškinių pasaulis egzistuoja tik laike, tai gamtinis priežastingumas iš principo negali turėti pradžios.

Laisvę Kantas apibrėžia kaip „sugebėjimą savaime pradėti būvį; vadinasi, laisvės priežastingumas savo ruožtu nesubordinuotas pagal gamtos dėsnį jokiai kitai priežastčiai, kuri jį apibrėžtų laike“¹⁵. Laisvas priežastingumas kaip dėsnis išsaugo savo būtinumą ir visuotinumą, bet savo spontaniškumu nurodo pirmąją priežastį, nenulemtą jokios ankstesnės priežasties ir pradedančią sąlygų bei priežasčių eilę. Toks priežastingumas negali būti apibrėžtas laike, todėl reiškinių pasauliui negali galioti. Jis yra daiktų pačių savaime dėsnis.

Kantui „valia – tai sugebėjimas arba kurti vaizdinius atitinkančius objektus, arba determinuoti save juos sukurti <...>, t. y. determinuoti savąjį priežastingumą“¹⁶. Įsiklausius į Kanto pateiktą apibrėžimą galima suvokti, kad šis valios priežastingumas ir veikimas skiriasi nuo to, kurį nagrinėja teorinis protas. Valia – sugebėjimas *kurti* vaizdinius atitinkančius objektus. Pasekmė yra tiesiogiai sukuriama priežasties. Valia – kūrybinis sugebėjimas, savarankiškai ir laisvai pradedantis bei kildinantis savo padarinius. Čia valia veikia daiktų pačių savaime pasaulyje. Priežastingumas nėra santykis tarp jau

egzistuojančių priežasties ir pasekmės, o greičiau pats pasekmės atsiradimo iš priežasties vyksmas, procesas. Teorinio proto priežastingumas suteikia formą tam, kas jau yra, valios priežastingumas, kurdamas objektus, suteikia jiems egzistavimą.

Kantas aprašo pagrindines praktinių dėsnių, kuriais valia determinuojama, rūšis: probleminius, hipotetinius (asertorinius) ir kategorinius (apodiktinius). Šie imperatyvai skiriasi savo santykiu su tikslu. Probleminiuose imperatyvuose tikslas nėra duotas, o tik galimas. Imperatyvas nurodo, ką reikia daryti, kad tą tikslą būtų galima pasiekti, pats tikslas nesvarbus. Todėl juos Kantas vadina meistriškumo taisyklėmis. Hipotetiniuose imperatyvuose tikslas yra duotas, dar daugiau, jis visuotinis – tai laimės troškimas. Toks imperatyvas irgi nurodo, ką reikia daryti, kad pasiektum šį tikslą, bet pats yra nuo tikslo priklausomas. Kadangi jis nurodo priemones, kuriomis galima pasiekti asmeninę laimę (tokius nurodymus Kantas vadina išmintingumo patarimais), jis lieka hipotetinis, nes poelgį atlikti įsako ne besąlygiškai, o tik kaip priemonę tikslui pasiekti. Apodiktinis imperatyvas įsako tiesiogiai, neatsižvelgdamas į tikslą, kurį tokiu elgesiu galima pasiekti. Tik toks imperatyvas gali būti dorovės dėsnis, nes čia poelgio vertę sudaro pats nusistatymas vienaip ar kitaip pasielgti, pati valios determinacija, neveikiama jokių galimų pasekmių.

Praktiniame dėsnyje Kantas išskiria jo materiją ir formą. Ir probleminiuose, ir hipotetiniuose imperatyvuose valios determinantas yra noro objektas, dėsnių materija. O šis determinantas empirinis, dėl to negali būti visuotinis. Net visuotinis laimės troškimas nesuteikia dėsniui reikiamo visuotinumą, nes nors ir visi žmonės siekia laimės, bet kiekvienas žmogus laimę supranta savaip. Imperatyvai, kurių determinantas yra noro materija, negali būti praktiniais dėsniais. Kadangi visuotinumą ir būtinumą negalima išvesti iš empirijos, tai praktinis dėsnis tegali būti apriorinis. Laisvas nuo bet kokio empiriškumo apriorinis dėsnis nepriklausomas ir nuo bet kokio valios objekto, vadinasi, tai grynoji apriorinė forma. Toks yra apodiktinis imperatyvas. Iš jo apodiktiškumo plaukia jo visuotinumą ir būtinumą, ir tai viskas, ką *a priori* galima apie jį sužinoti. Apodiktinio imperatyvo turinys ir yra jo visuotinumą bei būtinumą, išreiškiantys dėsnių formą. Taigi iš visų trijų imperatyvų rūšių praktinio proto dėsniu tegali būti kategorinis imperatyvas, nes pirmieji du valios determinantu laiko veikimo tikslą – dėsnių materiją, ir tik kategorinis imperatyvas valią determinuoja savo forma. Kantas jį formuluoja taip: „Elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas.“¹⁷ Grynoji valia šiuo dėsniu determinuoja savąjį priežastingumą. Ką galima sužinoti apie valią, kurios vienintelis determinantas turėtų būti tik šis dėsnis?

Gryna apriorinė dėsnių forma nepriklauso reiškiniams, ji yra proto produktas. Valia, *a priori* determinuojama šia dėsnių forma, taip pat negali priklausyti reiškinių pasauliui, turi būti laisva nuo reiškinių pasauliui būdingo priežastingumo¹⁸. „Grynojo proto kritikoje“ tokia nepriklausomybė nuo reiškinių pasaulio priežastingumo buvo įvardyta kaip laisvė. Vadinasi, valia, kurios determinantu gali būti vien ši visuotinė įstatymų leidimo galia turinti maksimum forma, gali būti tik laisva. Kantas taip pat įrodo, kad laisvą valią gali determinuoti vien toks kategorinis imperatyvas. Laisva valia nepriklausoma nuo reiškinių empirijos, todėl ji negali būti determinuojama dėsnių empirine materija. Be materijos, dėsnyje lieka tik apriorinė forma. Vadinasi, laisvą valią determinuoti gali tik įstatymų leidimo galia turinti maksimum forma, t. y. kategorinis imperatyvas.

Laisvės nepriklausomybė nuo empirijos, reiškinų sąlygų ir gamtinio priežastingumo yra laisvės apibrėžimas neigiama prasme. Moralės dėsnis taip pat pateikia ir teigiamą laisvės apibrėžimą – jos savarankišką ir besąlygišką spontaniškumą. Pats veikimas, pats visuotinių įstatymų leidimas, savarankiškai nustatyta determinacija veikti vienaip ar kitaip teigia besąlygišką valios spontaniškumą. „Valios autonomija yra visų moralės dėsnių ir juos atitinkančių pareigų vienintelis principas; o bet kokia laisvo pasirinkimo heteronomija ne tik nesukuria privalėjimo, bet veikiau yra priešinga jo principui ir valios dorovingumui“¹⁹, – sako Kantas. Šis valios spontaniškumas arba jos autonomija išplaukia iš moralės dėsnio: tik autonomiška valia gali besąlygiškai paliepti.

Panašiai laisvę supranta ir E. Fromas. Knygoje „Pabėgimas iš laisvės“, skirtoje laisvės problemos XX a. analizei, jis taip pat išskiria du laisvės aspektus – neigiamą ir teigiamą: „Turima galvoje ne pozityvi ‚laisvė kažkam‘, o negatyvi ‚laisvė nuo kažko‘, – šiuo atveju laisvė nuo instinktyvios veiksmų determinacijos.“²⁰ Šiuos žodžius Fromas taria kalbėdamas apie laisvės reikšmę žmogui – kad galėtų tapti žmogumi, žmogus turi išsilaisvinti nuo daugybės dalykų (beje, vienas iš jų – priklausomybė nuo instinktyvaus – empirinio – sąlygotumo). Tai laisvė neigiama prasme ir, kaip matyti, tokia laisvės samprata nesiskiria nuo Kanto negatyviosios laisvės sampratos. Bet vien tik negatyvioji laisvė *nuo* yra nepakankama. Ji reikalinga tik tam, kad žmogus galėtų laisvai apsispręsti *kažkam*. Tą *kažką* Fromas irgi įvardija kantiškais terminais: „Pozityvi laisvė susideda iš spontaniškos visos darnios asmenybės veiklos.“²¹

Valios laisvės įsisąmoninimas vadinamas proto faktu²². Bet kodėl? Laisvė negali būti joks empirinis faktas, nes negali būti aptikta patyrimu tiesiogiai dėl savo esmės – ji tėra veikimo predikatas. Veikimo laisvumą ar nelaisvumą patirti galima tik netiesiogiai – arba kaip kliūčių nebuvimą, arba kaip galimybę veikti. Visa tai yra kaip tik tai, ką išreiškia moralės dėsnis. Štai kodėl šis faktas yra proto – laisvė patiriama įsisąmoninant moralės dėsnį kaip nepriklausomybę nuo empirijos ir absoliučią valios autonomiją. Kantas užsimeina: „Aš neklausiu, ar jie [laisvė ir besąlygiškas praktinis dėsnis] ir iš tikrųjų skiriasi ir ar besąlygiškas dėsnis veikiau nėra tik grynojo praktinio proto savimonė, o šis protas tapatus teigiamai laisvės sąvokai.“²³ Moralės dėsnis yra laisvės *ratio cognoscendi* – suvokimo sąlyga. Taigi tai vienintelė vieta, kur galima laisvę aptikti ir nors netiesiogiai, bet patirti.

Hipotetinės determinacijos suabsoliutinimo pasekmės etinei Freudo teorijai

Pristačius filosofinę pagrindinių determinacijos rūšių aptartį galima pereiti prie Freudo psichoanalizės metodinius principus sudarančių struktūrinių etinės pozicijos elementų vertinimo. Freudas žmogaus poelgius aiškina hipotetine valios determinacija. Siekiamieji poelgio tikslai psichoanalizėje yra tikroji poelgio vertė arba tikroji jo prasmė ir reikšmė. Pagrindinis hipotetinės determinacijos determinantas Freudo psichoanalizėje – malonumo arba nemalonumo principas. Pašąmonė siekia patenkinti savo poreikius, pašalinti įtampos keliamą nemalonumą ir pasiekti malonumą²⁴. Malonumo siekimą apibendrinant iki visuotinio žmogaus valią determinuojančio principo galima jį įvardyti ir kaip laimę. Dėl to Freudas ir Kantas sutartų: pagrindinis hipotetiškai determinuojamos valios tikslas yra asmeninė laimė arba savimeilė, Freudas patikslintų – egoizmas.

Freudo psichoanalizės determinizmas pasirodo besąs hipotetinės valios determinacijos suabsoliutinimas. Tvirtindamas, kad determinizmas – ne tik pagrindinis, bet

vienintelis žmogaus psichiką valdantis dėsnis, Freudas teigia, jog žmogus savo valią determinuoja *išskirtinai* hipotetiškai²⁵. Iš tokio teiginio galima daryti dvi išvadas: 1) Freudo psichoanalizėje hipotetinė determinacija paverčiama visuotiniu ir būtinu dėsniu; 2) šio dėsnio visuotinumas ir būtinumas paneigia laisvos determinacijos galimybę. Freudas neigia laisvą žmogaus valios determinaciją, jis nepripažįsta, kad valia gali determinuoti pačią save vien tik pačia savimi, o ne kokiais nors išoriniais determinantais. Psichoanalitinėje Freudo teorijoje nėra vietos laisvei.

Šios išvados bus aptartos remiantis prieš tai pristatyto moralinio diskurso argumentais. Kalbant apie pirmąją, verta priminti Kanto pastabą apie empiriškumo santykį su visuotinumu ir būtinumu – pagrindiniais bet kokio mokslinio dėsnio atributais. Hipotetinėje determinacijoje valios determinantai yra išoriniai jos tikslai, noro materija, kuri yra empirinė. Determinacija empirija jokiū būdu negali turėti visuotinio ir būtino dėsnio formos. Joks vien tik žmogaus patyrimu besiremiantis teiginys negali turėti visuotinio ir būtino galiojimo, nes pavienio žmogaus patirtis ribota ir baigtinė. Savo patyrimu žmogus negali patikrinti visų kokio nors reiškinių atvejų. Žmogaus patirčiai prieinamas tik tam tikras, didesnis ar mažesnis šio pasaulio fragmentas. Tuo tarpu visuotinis ir būtinas dėsnis skelbia savo tiesą apie absoliučiai visus esamus ir galimus reiškinių atvejus. Todėl Kantas daro išvadą, kad tokie visuotiniai ir būtinai objektyvūs dėsniai tegali būti postuluojami *a priori*. Jei apie dėsni kalbama kaip apie visuotinį ir būtiną, objektyvų pažinimą teikiančią principą, su Kantu negalima nesutikti²⁶.

Hipotetinė valios determinacija neturi teisės į visuotinio ir būtino principo rangą. Visgi šias pretenzijas reiškia. Tai nurodo dar vieną labai svarbų etinės Freudo koncepcijos momentą: apie hipotetinę determinaciją kaip visuotinį ir būtiną valios principą galima kalbėti tik tada, jei ji traktuojama kaip gamtinis priežastingumas. Taigi pagrindinis Freudo psichoanalizės determinizmo principas savo esme kaip tik ir yra gamtinio priežastingumo principas. Hipotetinė valios determinacija nėra vien tik žmogaus psichiką aiškinanti hipotezė. Kaip jau minėta, tai būtina psichoanalitinio gydymo galimybės sąlyga. Būtent šis argumentas, kalbantis jos visuotinumo ir būtinumo naudai, išduoda ir jos gamtinę kilmę. Tariant Kanto terminais, Freudo determinizmas yra gamtinio priežastingumo principas, iš reiškinių pasaulio perkeltas į daiktų pačių savaime sritį. Gamtinių fenomenų aiškinimą Freudas paverčia moralinio – dvasinio – gyvenimo taisykle.

Antrąją iš determinizmo principo plaukiančią išvadą Freudas paneigia laisvę: „Tikėjimas psichikos laisve ir savivale yra visiškai nemoksliškas, reikia jo atsisakyti ir pripažinti, jog ir psichikos gyvenime vyrauja determinizmas.“²⁷ Kantui laisvė yra faktas. Dėl ambivalentiškų laisvės santykių su moralės dėsniu, kurie iš esmės yra tapatybės santykiai, šis faktas – iš žmogaus proto paties savaime kylančios apodiktinės būtinybės patyrimo faktas. Moralės dėsnio apodiktiskumas turi ir kitą vardą – *pareiga*. Laisvė, būdama moralės dėsnio faktas, kartu yra ir pareigos faktas. Kantui laisvės egzistavimas akivaizdus, nes akivaizdus pareigos egzistavimas – jį liudija žmogiška patirtis. Be abejo, iš pirmo žvilgsnio pareiga ir laisvė atrodo esančios priešybės. Apibrėžiant etines kategorijas, kuriomis Freudas aprašo savą žmogaus veiklos sampratą, laisvė supriešinta su būtinybės prievarta. Pareiga taip pat yra tam tikra prievarta. Anksčiau sakėme, kad determinacija – tikroji valios prigimtis, veikianti valia visuomet determinuota, skiriasi tik jos determinuotumo

pobūdis. Lygiai tą patį dabar galima pasakyti ir apie pareigą. Valia visuomet vadovaujasi koku nors principu. Kaip gebėjimas veikti, ji paklūsta nurodymui. Nurodymas – tai to paties valios nukreiptumo į kažką, jos tikslingumo išraiška. Veikianti valia visuomet yra paklūstanti valia. Kaip valios determinacijos atveju, taip ir čia viską lemia nurodymo pobūdis. Jei šis nurodymas ateina iš praktinio proto „išorės“ (iš kito žmogaus, empirinio pasaulio arba kūniškosios žmogaus prigimties), jis yra valiai svetimas, tikroji prievarta, vedanti valią į heteronomiją. Jei nurodymas kyla iš pačios valios kaip praktinio proto, jei valia pati save nukreipia į kokį nors tikslą, pati sau nurodo kur link jai krypti, toks nurodymas nėra jokia prievarta. Anaiptol, valios buvimas nukreipta į kažką yra jos pačios egzistavimo galimybės sąlyga, valios pasireiškimo galimybė ir išraiškos būdas. Kantas pareigą vienareikšmiškai tapatina su moralės dėsniu, su laisva pačioje valioje gimstančia determinacija. Jeigu šioje valios determinacijoje nebūtų jokio pasipriešinimo, nebūtų galima patirti jos kaip pareigos. Kantui pareigos patirtis akivaizdi. Tą paradoksalų faktą, kad žmogus laisvę patiria kaip pareigą, Kantas aiškina žmogaus prigimties sudėtingumu. Kadangi ši yra ne vien tik intelektualė, bet dar ir juslinė, dėl jos dvilypumo gali kilti (ir realiame gyvenime nuolat atsilygia) konfliktas. Jį sprendžiant viena iš žmogiškosios prigimties dalių turi būti verčiama paklusti kitai²⁸.

Tokie moralės dėsnių ir valios santykiai primena Freudo aprašomas sąmonės ir sąmonės grumtynes žmogaus psichikoje. Kovoje su sąmonės jusliniais potraukiais grumiasi sąmoningasis Ego, primesdamas sąmonei žiaurų privalėjimą²⁹. Esminis skirtumas tas, kad Freudo sąmoningasis Ego taip elgiasi siekdamas savų tikslų, kurie, kaip galiausiai paaiškėja, yra tie patys transformuoti arba iškreipti sąmonės potraukiai. Sąmonė grumiasi pati su savimi, joje grumiasi skirtingi potraukiai. Šis „žiaurus privalėjimas“ atstovauja *tanatos* (naikinimo) potraukiui, kovojančiam su *libido*.

Kanto etikoje kategorinį moralės dėsnių praktinis protas paliepia valiai, jis pats ir yra toji valia, valia įsako pati sau. Ši prievarta tik tariama, tai prievarta, nukreipta į patį save. Freudo koncepcijoje santykius su savimi aiškinasi ir pati save apibrėžia sąmonė, Kanto moralės filosofijoje ji atitiktų juslinę sritį. Kantiškojo gryojo praktinio proto funkciją Freudo teorijoje atlieka sąmonė. Freudo aprašyti kovojantys potraukiai naikina vienas kitą ir patį žmogų. Tuo tarpu Kanto tariamos „kovos“ pasekmė yra spontaniškai besąlygiškas ir įsakmus praktinio proto savęs paties teigimas – tai laisvė.

Kantas primygtinai pabrėžia laisvės arba pareigos faktą kaip patirties dalyką. Be jokios abejonės, Freudas negali jo pripažinti. Freudui laisvė, kaip ir moralė, yra tik tikrųjų savo šaknų nežinanti sąmonės iliuzija. Moralė – kažkada psichikoje vykusių konfliktų pasekmė, ji yra Edipo komplekso patirtis, įgavusi moralinio dėsnių formą. Freudas nurodo konkrečias ir akivaizdžias „gamtines“ šio „fakto“ priežastis. Šitaip aiškinama moralė yra tik dar vienas hipotetinės valios determinacijos pavyzdys. Kantas neprieštarautų: jei poelgį lemia ne jis pats savaime, o kažkokios kitos priežastys, – tebūnie tai sąmonės motyvai, Edipo komplekso liekanos ar dar kas nors kita, – tai jis nėra laisvai determinuotas poelgis, jį lemia hipotetinis determinantas. Ir vis tiek apeliuotų į greta egzistuojantį tikrąjį, „grynąjį“ laisvės ir pareigos faktą bent jau kaip realią žmogiškosios prigimties galimybę.

Čia iškyla dar viena problema. Kanto filosofijoje šitaip aprašytas laisvės ir pareigos tarpusavio santykis iš tiesų atrodo paradoksaliai. Vis dėlto net ir kasdieniškoje patirtyje

glaudus laisvės ir pareigos ryšys akivaizdus – juo pagrįsta atsakomybė. Atsakomybės prielaida yra laisvė. Tik laisvas žmogus gali atsakyti už savo veiksmus. Ir atvirkščiai: jei žmogus jaučia atsakomybę už savo poelgį, jaučia turįs pareigą kažką padaryti, ar jei to nepadaręs jaučia gėdą ar kaltę, vadinasi, jis pripažįsta savo apsisprendimo laisvę. Nuoseklus determinizmo principo laikymasis turėtų kartu su laisve paneigti ir atsakomybę³⁰. Jeigu apie laisvės egzistavimą ar neegzistavimą, apie laisvą ar būtinumo nulemtą žmogaus prigimtį galima teoriškai filosofuoti ginčijantis dėl žmogiškosios prigimties ir pagarbiai leisti koegzistuoti skirtingiausioms šio klausimo traktuotėms, tai atsakomybės klausimas jokiū būdu negali būti paliktas savarankiškam atskiro žmogaus požiūriui. Jis yra visuomeninius žmonių tarpusavio santykius palaikantis pamatas. Pamėgintų kas nors „pafilosofuoti“ apie atsakomybės neegzistavimą ar negalimybę, iškart būtų „patrauktas atsakomybėn“ už tokias „neatsakingas“ kalbas ir veiksmus. Atsakomybė – geriausias būdas patirti pareigą, o kartu su ja ir laisvę.

Freudas pareigos bei atsakomybės (ir ją lydintio kaltės jausmo) kilmę aiškina atskleidamas „gamtinės“ jų atsiradimo priežastis. Visgi laisvo žmogaus apsisprendimo ir juo pagrįstos atsakomybės jokia „gamtinė“ priežastimi paaiškinti negalima. Jei aš blogai pasielgiau su žmogumi todėl, kad mano priešišką elgesį lėmė Edipo komplekso suformuotos mano psichinės nuostatos, tai manęs nuo atsakomybės neatleidžia. Bet koks toks paaiškinimas būtų priimtas kaip išsisukinėjimas ir atsakomybės vengimas. Žmogus būtų kaltinamas už tai, jog pasidavė priešiškumui ir jo nesuvaldė. Vadinasi, daroma prielaida, kad žmogus gali valdyti savo potraukius, o tai reiškia, jog jis gali priimti sprendimus nepriklausomai nuo juos lemiančių „gamtinių“ priežasčių. Laisvė nesuderinama su gamtiniu priežastingumu, o su „gamtiniu“ žmogaus veiksmų aiškinimu nesuderinama atsakomybė. Žmogus negali būti atsakingas už tuos veiksmus, kurių priežastys yra tiesiogine prasme gamtinės. Aš nesu moraliai atsakingas už tai, kad išalkęs ieškau sau maisto ar pavargęs einu ilsėtis: tikrai gamtinių motyvų nulemti poelgiai skiriami nuo tų, kurie gali būti nulemti tokių motyvų arba ne; skiriami poelgiai, kurie gali būti determinuojami tik gamtiniu priežastingumu, ir poelgiai, kurie gali būti determinuojami ir hipotetiškai, ir laisvai. Kanto terminais kalbant, reikia skirti gamtinę ir „antgamtinę“ – dorovinę – žmogaus gyvenimo sritis. Antrajai, dorovinei žmogaus gyvenimo sričiai negali būti taikomi gamtinę sritį valdantys dėsniai, daiktams patiems savaime negali būti taikomi reiškinių pasaulio principai. Gamtinis priežastingumas – tikrasis Freudo determinizmo pagrindas – yra reiškinių pasaulio dėsnis, jo visuotinę ir būtiną galiojimą riboja reiškinių, gamtos sritis. Dorovės sritį valdo moralės dėsnis, teigiantis, liepiantis, įsakantis laisvę.

Išvados

1. Freudo psichoanalizės teorija pagrįsta determinizmo principu, teigiančiu, jog visi žmogaus veiksmai turi savo priežastis ir yra nulemti. Šis principas – visos psichoanalizės teorijos pamatas ir pagrindinė praktinio psichoanalitinio gydymo galimybės sąlyga.

2. Psichoanalizė tiria žmogaus veiksmus, jų priežastis ir motyvus, taip pat jų pasekmes. Šie klausimai priskiriami filosofinės etikos tyrinėjimų sričiai. Taip pat Freudo

psichoanalizėje randamos pagrindinės filosofinės etikos kategorijos – valios determinacijos, atsitiktinumo, poelgio prasmės-reikšmės ir laisvės, kurias Freudas interpretuoja savaip. Todėl psichoanalizės teoriją galima traktuoti kaip vieną iš daugelio žmogaus veiklą apibrėžiančių filosofinės etikos teorijų.

3. Determinizmo principas Freudio psichoanalizės teorijoje savo esme yra hipotetinės valios determinacijos suabsoliutinimas. Pagrindinis nulemtos determinacijos determinantas Freudio teorijoje – malonumo principas.

4. Freudas hipotetinę determinaciją siekia paversti absoliučiai visuotiniu ir būtinu valios determinacijos dėsniu. Tačiau dėl empirinės jos prigimties tai įmanoma tik tuo atveju, jei ji traktuojama kaip gamtinio priežastingumo dėsnis. Taigi Freudio determinizmas yra gamtinio priežastingumo principas, iš reiškinų pasaulio perkeltas į daiktų pačių savaime sritį. Gamtinių fenomenų aiškinimo principą Freudas paverčia moralinio – dvasinio – gyvenimo taisykle.

5. Determinizmo principo visuotinumas ir būtinumas paneigia laisvos determinacijos galimybę. Etinėje Freudio teorijoje nelieka vietos laisvei, ji yra moralės fenomeno pamatas. Kartu iškyla grėsmė kitai fundamentaliai žmonių bendrabūvį reglamentuojančiai etinei kategorijai – atsakomybei. Kaip laisvė nesuderinama su gamtiniu priežastingumu, taip su „gamtiniu“ žmogaus veiksmų aiškinimu nesuderinama atsakomybė.

6. Freudio etinė teorija dekonstruoja pačią moralės fenomeno esmę.

NUORODOS

- ¹ *Zweig S.* Apie Zigmundą Froidą. Portretas. Vilnius: Vyturys. 1999. P. 34; 119.
- ² *Mickūnas A.* Summa erotica. Vilnius: Apostrofa. 2010. P. 111–112. Taip pat *Mostauskis S.* Beprotybės kartografija. Vilnius: Kronta. 2011. P. 15.
- ³ *Freud S.* The Origin and Development of Psychoanalysis // *American Journal of Psychology.* 21. P. 181–218. 1910 // <http://psychclassics.yorku.ca/Freud/Origin/origin1.htm>. Part 3. Žiūrėta 2011 09 25.
- ⁴ Ten pat. Part 5.
- ⁵ *Freud S.* Kasdienio gyvenimo psichopatologija. Vilnius: Apostrofa. 2006. P. 111–112.
- ⁶ Vėlyvuosiuose Freudio darbuose matyti aiškios pastangos savo psichoanalizės metodą kiek įmanoma labiau priartinti prie devynioliktojo amžiaus gamtos mokslų. *May R.* Meilė ir valia. Vilnius: Vaga. 2010. P. 253.
- ⁷ Susiduriame su termino problema: kalbant apie dvilybę žmogaus prigimtį ir bandant įvardyti žmogiškosios prigimties pradą, skirtingą nuo jo kūno, saugiausia vartoti labiausiai neapibrėžtą terminą „sąmonė“. Tačiau krikščioniškoje mąstymo tradicijoje šis pradas yra vadinamas „siela“ arba „dvasia“; „sąmonė“ ir „dvasia“ tapatina ir daugelis reikšmingų filosofijos klasikų. Tuo atstresne problema tampa Freudio pastanga gamtinio pasaulio principus perkelti į „sąmonės“ – „dvasios“ sritį.
- ⁸ Apie psichoanalizės ir etikos ryšį žr. *Fromas E.* Žmogus sau. Kaunas: Verba vera. 2008. P. 6–7; 42 ir toliau.
- ⁹ *Freud S.* Kasdienio gyvenimo psichopatologija. Ten pat. P. 326.
- ¹⁰ *Rycroft Ch.* A Critical Dictionary of Psychoanalysis. Penguin Books. 1995. P. 101.
- ¹¹ *Sverdiolas A.* Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos. Kn. 1. Vilnius: Strofa. 2002. P. 117. Taip pat *Paulikaitė-Gricienė M.* Tikrovės balso besiklausant. Patirties mąstymas H. G. Gadamerio filosofinėje hermeneutikoje. Monografija. Kaunas: KTU leidykla. 2005. P. 7; 20.
- ¹² *Freud S.* Psichoanalizės įvadas. Paskaitos. Vilnius: Vaga. 1999. P. 34.
- ¹³ *Freud S.* Kasdienio gyvenimo psichopatologija. Ten pat. P. 326.

- ¹⁴ *Kantas I.* Grynojo proto kritika. Vilnius: Mintis. 1982. P. 193.
- ¹⁵ Ten pat. P. 387.
- ¹⁶ *Kantas I.* Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis. 1987. P. 27.
- ¹⁷ Ten pat. P. 45.
- ¹⁸ Ten pat. P. 43.
- ¹⁹ Ten pat. P. 48.
- ²⁰ *Fromas E.* Pabėgimas iš laisvės. Kaunas: Verba vera. 2008. P. 46.
- ²¹ Ten pat. P. 280.
- ²² *Kantas I.* Praktinio proto kritika. Ten pat. P. 46.
- ²³ Ten pat. P. 43.
- ²⁴ *Freud S.* Anapus malonumo principo // Anapus malonumo principo. Vilnius: Vyturys. 1999. P. 38.
- ²⁵ Apie pašmonės gyvenimą kaip valios heteronomijos vienvaldystę žr. *Šliogeris A.* Transcendencijos tyla. Vilnius: Margi raštai. 2011. P. 532.
- ²⁶ *Kantas I.* Grynojo proto kritika. Ten pat. P. 56–57.
- ²⁷ *Freud S.* Psichoanalizės įvadas. Paskaitos. Ten pat. P. 95.
- ²⁸ Rom 7, 23: „Deja, savo kūno nariuose jaučiu kitą įstatymą, kovojantį su mano proto įstatymu. Jis paverčia mane belaisviu nuodėmės įstatymo, glūdinčio mano nariuose.“ Biblija, arba Šventasis Raštas. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija. 2009.
- ²⁹ *Freud S.* Ego ir Id // Anapus malonumo principo. Ten pat. P. 191.
- ³⁰ *Pasak R.* May, determinizmas suformavo nulemtą žmogų – nebe valdantį, bet valdomą, dėl ko silpninamas asmens atsakomybės jausmas. *May.* Ten pat. P. 222. Daugiau apie determinizmo įtaką valios ir atsakomybės krizei žr. Ten pat. P. 220–245.

LITERATŪRA

1. Biblija, arba Šventasis Raštas. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija. 2009.
2. *Freud S.* Anapus malonumo principo // Anapus malonumo principo. Vilnius: Vyturys. 1999.
3. *Freud S.* Ego ir Id // Anapus malonumo principo. Vilnius: Vyturys. 1999.
4. *Freud S.* Kasdienio gyvenimo psychopatologija. Vilnius: Apostrofa. 2006.
5. *Freud S.* Psichoanalizės įvadas. Paskaitos. Vilnius: Vaga. 1999.
6. *Freud S.* The Origin and Development of Psychoanalysis // American Journal of Psychology. 21. P. 181–218. 1910 // <http://psychclassics.yorku.ca/Freud/Origin/origin1.htm>. Žiūrėta 2011 09 25.
7. *Fromas E.* Pabėgimas iš laisvės. Kaunas: Verba vera. 2008.
8. *Fromas E.* Žmogus sau. Kaunas: Verba vera. 2008.
9. *Kantas I.* Grynojo proto kritika. Vilnius: Mintis. 1982.
10. *Kantas I.* Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis. 1987.
11. *May R.* Meilė ir valia. Vilnius: Vaga. 2010.
12. *Mickūnas A.* Summa erotica. Vilnius: Apostrofa. 2010.
13. *Mostauskis S.* Beprotybės kartografija. Vilnius: Kronta. 2011.
14. *Paulikaitė-Gricienė M.* Tikrovės balso besiklausant. Patirties mąstymas H. G. Gadamerio filosofinėje hermeneutikoje. Monografija. Kaunas: KTU leidykla. 2005.
15. *Rycroft Ch.* A Critical Dictionary of Psychoanalysis. Penguin Books. 1995.
16. *Sverdiolas A.* Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos. Kn. 1. Vilnius: Strofa. 2002.
17. *Šliogeris A.* Transcendencijos tyla. Vilnius: Margi raštai. 2011.
18. *Zweig S.* Apie Zigmundą Froidą. Portretas. Vilnius: Vyturys. 1999.

Gauta: 2011 09 23

Parengta spaudai: 2011 10 21

Milda PAULIKAITĖ

TYRANNY OF PLEASURE: INFLUENCE OF DETERMINISM ON ETHICAL ASSUMPTIONS OF S. FREUD'S PSYCHOANALYSIS

S u m m a r y

The main object of investigation in the article is ethical assumptions of S. Freud's theory of psychoanalysis. Research of the article exposes metaphysical nature of psychoanalytic Freud's explanation of structures of the human mind. It appears to be a theory explicating patterns of the human behavior which contains all necessary attributes of the paradigmatic ethical theory. The aim of this article is to reveal the influence of determinism, which is the main principle of Freud's analysis, on the technique of psychoanalytic therapy and methodology of his theory and evaluate it in the perspective of classical moral discourse.

Freud's theory of psychoanalysis is based on the principle of determinism which claims that all human actions have their reasons and are determined. This principle is a foundation of the theory of psychoanalysis and a prime condition for the possibility of praxis of psychoanalytic therapy. Psychoanalysis investigates human actions, their reasons and motives, also their consequences. All these questions belong to the field of philosophical ethics. We find the basic categories of philosophical ethics in Freud's theory of psychoanalysis: determination of will, contingency, meaning and sense of action, freedom. All of them are interpreted in a specific psychoanalytic manner. Therefore the theory of psychoanalysis can be treated as one of many theories of philosophical ethics.

Kant's position in the discussion of moral metaphysics is presented in the article. Kant explains conditioned determination of will by the principle of natural causation and restricts it to the world of phenomena. Metaphysical field of the noumenon is regulated by moral law which manifests and orders free determination of will with the order of freedom issued by practical reason to itself. Kant presents the negative definition of freedom – it is independence of will from empirical experience, phenomenal conditions and natural causality. The moral law conveys positive definition of freedom – its self-dependent and unconditioned spontaneity.

The principle of determinism in Freud's theory of psychoanalysis appears to be the exaltation of hypothetical determination of will in which it becomes the only acceptable principle of determination. The main determinant of conditioned determination in Freud's theory is the principle of pleasure. Freud endeavors to turn the hypothetical determination to absolutely universal and necessary law of the determination of will. But because of its empirical nature this is possible only under the condition that it is treated as a law of causality. It follows that Freud's determinism is the principle of natural causality which is transferred from the world of phenomena to the metaphysical field of noumenon. Freud turns the principle of explanation of natural phenomena to the rule of moral – spiritual – life.

Universality and necessity of the principle of determinism denies the possibility of free determination of will. In Freud's ethical theory there is no place for freedom which is the real foundation for the phenomenon of morality. Because of the same reason another fundamental ethical category is found in danger – responsibility. Just as freedom is incompatible with natural causality, the same way responsibility cannot be combined with natural explanation of human morality.

Freud's ethical theory deconstructs the very core of the phenomenon of morality.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: psichoanalizė, filosofinė etika, valios determinacija, determinizmas, S. Freudas, Kanto moralės filosofija.

KEY WORDS: psychoanalysis, philosophical ethics, determination of will, determinism, S. Freud, Kant's moral philosophy.

Milda PAULIKAITĖ – daktarė, Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Filosofijos ir kultūrologijos katedros docentė, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Teologijos katedros lektorė. Mokslinių interesų sritys: filosofinė hermeneutika, dialogo filosofija, religijos filosofija ir filosofiniai muzikos estetikos klausimai. El. paštas milda.paulikaite@gmail.com.

Milda PAULIKAITĖ – doctor, associated professor in the Department of Philosophy and Culturology at the Faculty of Humanities in Kaunas University of Technology, lector in the Department of Theology at the Faculty of Catholic Theology in Vytautas Magnus University. Areas of scientific interests: philosophical hermeneutics, philosophy of dialogue, philosophy of religion and philosophical questions of music aesthetics. E-mail: milda.paulikaite@gmail.com.